

АДАБИЙ ОКУУДА ОКУУ ЖАНА ТҮШҮНҮҮНҮ ҮЙРӨТҮҮНҮН
ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Сакиева С.С. – Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин кафедра башчысы, п.и.д., профессор
Алиева Р.А.-М.Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин улук окутуучусу
Байиева Б.А.- Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин окутуучусу

Аннотация: Макаланын мазмуну баишталгыч класста адабий окуу сабагында окуу жана түшүнүүнү уюштуруунун технологияларына арналган. Окуу жана түшүнүүнү уюштурууда колдонулуучу технологиялар боюнча окумуштуулардын эмгектери анализденип, аларды окуп-үйрөнүүнүн теориялык жана практикалык маселелери талкууланган. Адабий окуу сабагында окуу жана түшүнүүнү уюштуруунун үч денгээли сунушталып, аларды колдонуунун жолдору каралган. Окуганын түшүнүү уюштуруунун технологиялары суроо, суроону түзүүнүн курамы, формаларын практикадан сунуштоонун варианттары сунушталган.

Түйүндүү сөздөр. Интерперитация, визуализация, мониторинг, Адабий окуу предмети, тексттин денгээли, окуу жана түшүнүү, суроонун структурасы, окуу көндүмү.

ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ПОНИМАНИЮ ПРОЧИТАННОГО ПО ЛИТЕРАТУРНОМУ
ЧТЕНИЮ

Сакиева С.С. - заведующий кафедрой Джалал-Абадского государственного университета имени Б.Осмонова, д.п.н., профессор
Алиева Р.А. - старший преподаватель, Ошский технологический университет им М.Адышева
Байиева Б.А. - преподаватель Кыргызско-Узбекского Международного Университета

Аннотация: Содержание статьи посвящено технологии организации чтения и понимания на уроке литературного чтения в начальной школе. Проанализированы работы ученых о технологиях, используемых в организации чтения и понимания, обсуждены теоретические и практические вопросы их изучения. На уроках литературы есть три уровня чтения и понимания и способы их использования. Представлены технологии понимания прочитанного, вопросы, состав вопроса, варианты практической подачи форм.

Ключевые слова. Интерперитация, визуализация, мониторинг, предмет литературного чтения, уровень текста, чтение и понимание, структура вопроса, навыки чтения.

TECHNOLOGIES FOR TEACHING READING COMPREHENSION IN LITERARY
READING

Sakieva S.S. - Head of the Department of Jalal-Abad State University named after B. Osmonov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Alieva R.A. - Senior Lecturer, Osh Technological University named after M. Adyshev

Annotation: The content of the article is devoted to the organization technology reading and understanding in the lesson of literary reading in elementary school. The works of scientists on the technologies used in the organization of reading and understanding are analyzed, theoretical and practical issues of their study are discussed. In literature lessons, there are three levels of reading and understanding and how to use them. Reading comprehension technologies, questions, the composition of the question, options for the practical submission of forms are presented.

Keywords: Interpretation, visualization, monitoring, subject of literary reading, text level, reading and understanding, question structure, reading skills.

Бала өз эне тилин үйрөнүү менен айланадагы чындыктын эмне экендигин туура түшүнө баштайт; табияттагы заттарды нерселерди көрүп байкап, конкреттүү элестерге ээ болот. Алардын аттарын айтып, сөз байлыгын арттырат. Мына ушулардын бардыгы баланын өсүшүнө табигый шарт болуп саналат (8;100). Окуганын түшүнүү – окуган текстинин маанисин түшүнүү жөндөмдүүлүгү, аны интерперитациялоо жана окуган текстине карата өз пикирин, оюн, мамилесин, көз карашын калыптандыруу көндүмү. Бул башталгыч мектептен тартып окуучуларды үйрөтүү зарыл болгон маанилүү көндүм болуп саналат.

Адабий окуу сабагында окуганын түшүнүүгө карата түрдүү технологияларды колдонуу менен ишке ашыруу практикаланып келе жатат. Бир топ окумуштуулардын эмгегинде (8; 120., 7;22 1;7) бул иш-аракет денгээлдер боюнча үйрөтүүнү сунуштап келген. Алар денгээлдерди төмөнкүчө сунуштаган:

Таблица 1.Окуганын түшүнүү денгээлдери

Башталгыч класста окуу жана түшүнүүнү калыптандыруу бир топ узак убакытты талап кылат. Окуучу тексти окуп түшүнүү үчүн, окуу көндүмү калыптаныш керек. Демек, бул иш-аракеттер жогорку денгээлди ишке ашырууда пландуу жүргүзүлүүсү шарт. С.Турусбековдун эмгектери негизинен текстти түшүнүү үчүн бала текстт туура, шар, сезимдүү, көркөм окуу менен түшүнүү маанилүү экендигин баса белгилейт (8;126). Ал эми аларды ишке ашырууда эн алгач тексттеги сөздөрдүн, сүйлөмдөрдүн жана ангемелердин өз ара байланышы аркылуу үйрөтүүнү сунуштаган. Демек, тексттин маанисин сөзмө-сөз түшүнүү үчүн негизги максат – тексттин негизги маалыматын бөлүп алуу, башкы каармандарды ажыратуу, идеяны, окуянын болуп өткөн ордун, мезгилин, сюжетин, кыймыл-аракетин аныктоо аракети ишке ашууга тийиш. Бул денгээлдин маанисин практикалоодо окуучуда текст жөнүндө жалпы түшүнүк, тексттин түзүлүшү, көркөм чыгармабы, элдик оозеки чыгармабы, ушулардын мазмунуна карата иреттөө эске алынат. Белгилүү болгондой, текстти талдоодо жана түшүндүрүүдө тексттин түзүлүшү эске алынат. Жалпылап айтканда тексттин моделинин окуянын башталышы ишке ашат.

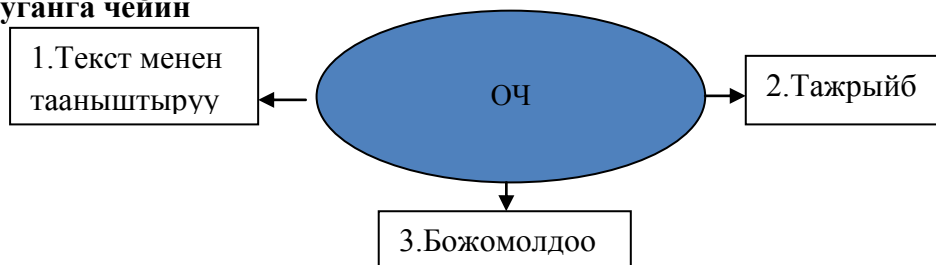
Ал эми текстти талдоонун ой-жүгүртүп түшүнүүдө тексттеги автордун оюн таба билүү, аларды талдоо, түшүнүү, интерперитациялоо жана талдоо, жаны маалыматтарды салыштыруу көндүмдөрү калыптанат. Каармандардын иш-аракеттерин талдайт,

салыштырат, сүрөттөйт, аларга баа берет. Бул иш-аракеттер оозеки жаша жазуу жүзүндө ишке ашырылат. Окуу процессинде бул түшүнүүнүн экинчи денгээли катары каралат, тексттин моделинин окуянын ортосу анализденет

Сынчыл баа берүү менен түшүнүү окуу процессинде түшүнүүнүн үчүнчү денгээли катары аныкталат. Бул денгээл чечүүчү, же жыйынтыктоочу көндүм катары бааланат. Тактап айтканда, текстке карата окурмандын көз карашы, текст боюнча өзүнүн оюн айта билүү, окуганын баалоо көндүмдөрү бааланат. Окуучу өзү окуган тексттин мазмунун баалай алат. Жалпылап айтканда, тексттин моделинин чыгарманын аягынын мазмуну каралат, талкууланат.

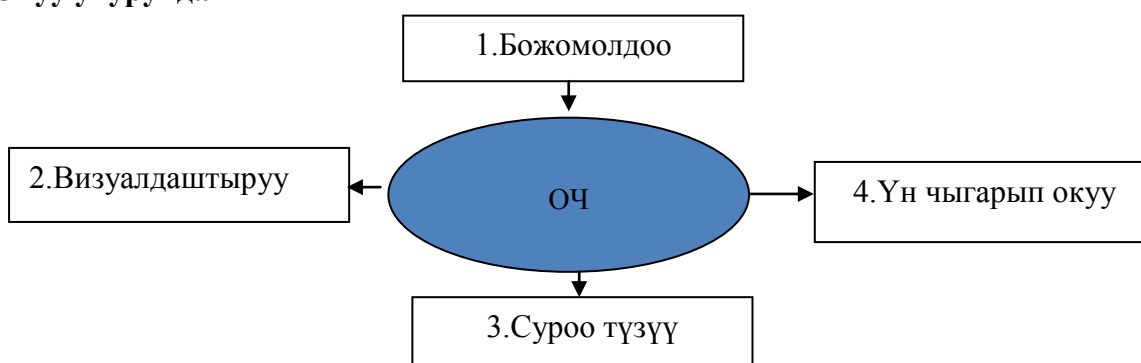
Таблица 2. Окуганын түшүнүүгө үйрөтүүнүн текст менен иштөөнүн технологиялары

2.1. Окуганга чейин

Окуганын түшүнүүгө үйрөтүүнүн баскычтары С.Турусбековдун, С.Рысбаевдин, Б.Абдухамидованын (1;2;3; 7;22, 8;122) эмгектеринде 3 баскыч катары сунушталып келет. Окуганга чейинки иш-аракет текст менен тааныштыруудан башталат. Эң алгач текст, тексттин аталышы, автору, сүрөттөрү, форматын, чыгарманын жанры аныкталат. Тексттин аталышына карата окуучунун жекече иш-тажрыйбасы менен байланыштырылат. Мындай иш-аракеттер окуучунун текстти түшүнүүсүнө болгон иш-аракет болуп саналат. Каралган иш-аракеттер чыгарма жөнүндө алгачкы маалымат алуу менен тексттин маанисин түшүнүүгө багытталгандыгын байкоого болот. Текстте кандай маалымат, же окуя баяндалгандыгын божомолдоого, ал божомолдо тексттин маанисин түшүнүүгө багытталат. Окуу учурунда, окуган кийин болжолдоо боюнча маалыматын текстти окуу учурунда аныктап тактап алат. Демек, окуучу бул денгээлди текст жөнүндөгү түшүнүүнүн алгачкы көндүмү калыптанат.

2.2. Окуу учурунда

Окуу учурунда окуунун түрдүү формаларын (үлгүлүү окуу, биргелешип, башкарып жана өз алдынча окуу) колдонуу менен окуучулар чыгарманын мааниси же идеясы алар үчүн канчалык денгээлде түшүнүктүү экендигин, ийгиликтүү өздөштүрүүлөрүн байкашат. Бул денгээлде окуучулар чыгарманын башкы идеясын аныктоо менен сөздүн, сүйлөмдүн, абзацтын, бөлүмдүн, чыгарманын маанисин түшүнүүгө кадам таштайт. Чыгарманы визуалдаштырууга көздөйт. Визуалдаштыруунун милдети окуп жаткан чыгарманын картинасын элестетип көрүү, өз кыялында ошол жерде, ошол мезгилде, ошол доордо

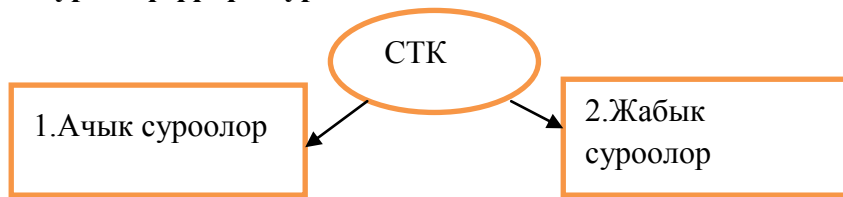
болуп, башкы идеяны, т.а. тексттеги окуянын баарын элестетүү, алардын сүрөтүн тарта билүү ж.б.лар аркылуу визуалдаштырат. Бул иш-аракет аркылуу текстти божомолдоо жумуштары колдонулат. Окуучу окуган текстине карата автордун ой пикирин колдоо менен аларга мүнөздөмө бере алат, корутунду чыгарат. Окуучу тексттин маанисин толук түшүнгөндөн кийин гана тексттин мазмунуна суроо түзүүгө көнүгө баштайт. Суроо аркылуу окуучу эмнени окуп, эмнени түшүнгөнүн аныктап, тактай алышат. Демек, окуучулардын окуу процессинде суроо берүүсү – бул алардын өздөрүнүн окуп түшүнүүсүнө жүргүзгөн мониторинг болуп эсептелет. Ар бир суроого берилген жооптор окуучунун тексттин маанисин түшүнүүсүнө багыт берет.

2.3. Окугандан кийин

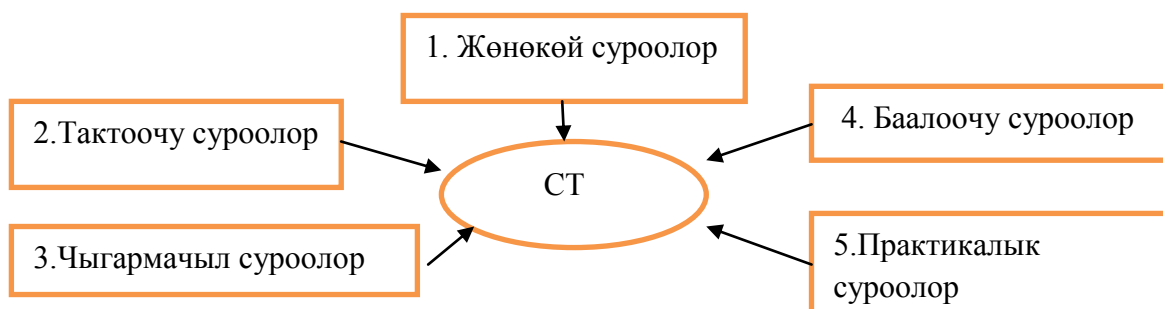
Бул денгээл негизинен тексттин мазмунун талдоого арналат. Башкы маселе окуганын айтып берүүнү чечмелөөгө багытталат. Айтып берүү- бул окуган текстти сөзмө-сөз же жалпы маанисин түшүнгөнүн аныктоого мүмкүнчүлүк берген оозеки кайра жаратуу, же түзүү. Кайра айтып берүүнүн толук, тандоо менен, кыскача жана чыгармачылык менен өндүү формалары колдонулат. Түшүнүү формасы – бул окуган чыгармасын, тексттен, же китептен алынган маалыматтарды бириктирүү үчүн анын негизги маанисин өз сөзү менен билдирүү. Байланыш түзүү окуучунун билимин байытат, баалуу, пайдалуу болгон, ойго салган маалыматтарды берет, окурмандын андан ары өнүгүүсүнө таасирин тийгизет. Окуган чыгармасын талдоо бул чыгарманын терең түшүнүү максатында ой жүгүртүп, анын идеясын, стилин түшүнүү, көйгөйлөрдү чечүү же тексттеги фактыларды жана маалыматтарды салыштыруу. Башталгыч мектепте талдоо үч багытта болот: сюжеттик образдык, проблемалык, стилистикалык салыштыруу. Окуганын түшүнгөнүн баалоо. Бул тексттин мазмунуна, же формасына карата кайтраым байланыш жана ага коюлган баа, текстке берилген идеяларга, каармандарга карата өз оюн билдирүү жана окуганынын негизинде буга чейинки билимдери менен тажрыйбаларын кайра түшүнүү. Жогорудагы көрсөтүлгөн денгээлдер тексттин мазмунун талдоодо окуучунун текстти окуу жана түшүнүүсүндө ишке ашырылып келе жатат. Демек, бала текстти окуп, анын маанисине түшүнүү үчүн текстти (сөздөп шар окууга, корктүү, түшүнүп, ичинен, шыбырап, ролго, чынжырча, ролго бөлүп, тез окуу, үзүп окуу, салыштырып окуу, жатка айтуу ж.б.) өз денгээлинде түшүнүү көндүмү пайда болот, калыптанат. Жалпысынан алганда, текстти окуунун жана түшүүнүн негизги функцияларынын бири катары кароо манилүү

Таблица 3. Суроо түзүүнүн курамы

Адабий окуу сабагында текст менен иштөөдө суроо, суроо тузүү, суроолорго жооп берүү процесстери активдүү жүргүзүлөт. Адабий окуу сабактарында жүргүзүлүүчү иш-аракеттердин баары суроо түзүүгө байанышкан. Текстти талдоо, каармандын кейипкерин талдоо жана баалоо, оозеки жана жазуу түрүндөгү суроо-жооптор. Адабий окуу сабагында жүргүзүлүүчү иш-аракеттер суроолордун тибине жана мазмунуна жараша жүргүзүлөт. Алар жабык жана ачык суроо түрүндө колдонулат. Жабык суроолорго ооба, же жок деп жооп берилет. Мындай суроолор ырастоого, же жокко чыгарууга багытталган кенири жоопту талап кылбайт. Аларга жоопту тексттен табууга болот. Мисалы, окуя качан болду? Сен каармандардын бул аракетине макулсунбу? Жжб. Ачык суроолор бул толук жоопту талап кылган суроолор Бул суроону жаны билимдерди аныктоо максатында берилет жана суроонун ичинде колдонулат. -Бул чыгарма силерге эмнеси менен жакты? – Балдар таап алган оюнчуктарын эмне кылышты? ж.б. Суроолордун түзүлүшү кенже мектеп жашындагы балдардын жаш өзгөчөлүгүн эске алуу менен түзүлөт. Суроолор өтүлгөн теманы бышыктоодо, жаны теманы түшүндүрүүдө, жаны теманы бышыктоодо, т.а. сабактын бардык моделинде колдонулат.

Таблица 4. Суроолордун типтери

Адабий окуу сабагында текстти талдоо процесси суроолор менен иштөөгө өзгөчө басым жасалат. Суроолорду тузүү, алар менен иштөө тексттин мазмунуна жана түзүлүшүнө жараша болот. Алар: Жөнөкөй, тактоочу, баалоочу, чыгармачыл, практикалык суроолор болуп саналат. 1. Жөнөкөй суроолор. Бул суроолорго жооп берүү менен окуучулар кандайдыр бир фактыларды аташат, кайсы бир маалыматты эстешет, айтышат. 2. Тактоочу суроолор. Бул суроонун тиби ангемелешүүчү адам менен кайтарым байланыш түзүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. 3. Чыгармачыл суроолор. Бул суроолор сынчыл окууну жүргүзүүдө көп колдонулат. Мисалы, ” Мындан ары окуя кандай уланат деп ойлойсун?” деген фразалар менен башталат. 4. Баалоочу суроолор “Бул каарман менен тигил каарман эмнеси менен айрымаланат?” Бул окуялар бул же тигил окуяны, көрүнүштү, фактынын баалоо критерийин аныктоого багытталат. 6. Практикалык суроолор. ”Бул каармандын ордунда болсон эмне кылмаксын?”. Бул суроолор каарман менен баланын ортосундагы өз ара мамилени орнотууга багытталат.

Таблица 5. Суроо түзүү

Адабий окуу сабагындагы текстти талдоодо башкы орун суроо, суроолор менен иштөөгө өзгөчө орун берилет. Текстке карата түзүлгөн суроолор баланын тексттин мазмунуна айтып берүүсүнө багыт берет, каармандарды салыштырууга, сүрөттөгө, каармандын кеипкерин түзүүгө, өз оюн оозеки жана жазуу түрүндө айтууга, жеке, жупта иштөөгө, чыгарманын картасын түзүүгө, каармандын класстерин түзүүгө ж.б. көндүмдөргө ээ болот. Суроолор мене иштөөнү биз жогоруда көрсөткөндөй 3 жол менен каралат: 1. Окуганга чейинки суроолор. 2. Окуу учурундагы суроолор. 3. Окугандан кийинки суроолор. Окуганга чейинки суроолор негизинен текст жөнүндө эмне маалымат билүүсү жалпы аныктоо үчүн колдонулат. Бул стратегия божомолдоо, буга чейинки иш-тажрыйбаларын активдештирүү максатында колдонулуп келе жатат. Окуучунун текст жөнүндөгү маалыматын кызыгууларын жана мотивациясын арттырат, өздүк билимдерин, тажрыйбалары менен тексттен алынган жаны маалыматтын байланышын түзөт. 2. Окуу учурундагы суроолордун кызматы: тексттин маанисин терең түзүүгө жардам берет. Суроолор текстти өздөрүнүн жеке кабылдоосу, окулуп жаткан чыгарманы анын автору менен же башка чыгармалар менен байланыштыруу үчүн коюлат. 3. Окугандан кийинки суроолордун кызматы: Суроолор текстти изилдөөдө жана андан ары маалымат издөөдө же окуп-үйрөнүп жаткан тема боюнча тажрыйба алууда керектөөлөрдү жаратат.

Текст менен иштөөдө айтып берүү көндүмү, алар менен иш жүргүзүү адабий окуу сабагынын негизги проблемасы катары окуп-үйрөнүлүп келе жатат. Окуганын кайра айтып берүү баланын туура сүйлөөсүн, кеп маданиятын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт, эс тутумун бекемдейт, сөздөрүн пассивдүүлүктөн активдүүлүккө багыттайт. Демек, кайра айтып берүү окуган текстинин мазмунун байланыштуу ирети менен оозеки айтып берүүгө багыттоо болуп саналат. Мындагы башкы көнүл – текстти кайра айтып берүүнү уюштуруу башкы планга коюлат. Адабий окууда окуганын түшүнгөнү боюнча айтып берүүнүн төмөнкү түрлөрү сунушталып келе жатат.

Таблица 6. Кайра айтып берүүнүн түрлөрү

Классы	Кайра айтып берүүнүн түрлөрү	Колдонуу
1-класс	Толук (кенири айтып берүү)	Тексттин маанисине жакындатып айтып берүү
2-класс	Тандоо боюнча айтып берүү	Текстти тандап бир элементин айтып берүү
3-класс	Кыскача айтып берүү	Чыгарманын негизги идеясын, негизги мазмунун кыскартып айтып берүү.
4-класс	Чыгармачылык менен айтып берүү	Өз оюн чыгармачылык менен айтып берүү

Кайра айтып берүүдө окуган чыгарманын мазмунун пландаштыруунун технологиясы белгилүү окумуштуу Султан Турусбековдун эмгегинде кенен берилген. “Окулган ангеменин мазмунун пландап, ирети менен сүйлөп берүү иши окуу жумуштарында эн негиздүү болуп эсептелет” деген пикирине кошулууга болот. План кыскартылган мүнөздө түзүлүп, чыгарманын негизги учурун ичине алгандай болуу керек. Пландоонун негизинде окуучу өзүнүн оюн оозеки жана жазуу жүзүндө кыска, ачык, так айтып берүүгө үйрөнүшөт.

Окуу жана түшүнүүдө окуганын айтып берүү методикасы да кошо каралат. Окуганын айтып берүүнүн методикасы окуучулардын чыгармачылык менен иштөөсүнө өбөлгө түзөт. Окуу, түшүнгөнүн айтып берүү 1-класстан эле башталат. 1-класста алиппе мезгилинде эле үйрөтүлөт. Мында алиппедаги сүйлөмдөрдү, окуганда, же сүрөт боюнча суроо-жооп иретинде ангеме жүргүзгөндө аз да болсо баланын түшүнгөнүн айтып берүүгө көндүрүлөт. Окуучуну окуган тексттин мазмунун айтканда, өз сөзү менен бардыгын айтып берүүгө, ирети менен системалап айтууга үйрөнөт. 2-класста элементардык мүнөздө мугалимдин жетекчилиги менен окуганын кыскартып айтып берүүгө багытталат. Ушул иш-аракеттер женилден оорго карай толукталып үйрөтүлөт. Демек, окуу жана түшүнүүнүн методикасы дайыма окуу процессиндеги активдүү метод катарында окуп-үйрөтүлөт. Башталгыч класстагы окуу жана түшүнүү технологиясы адабий окуу сабагында колдонулат, өркүндөтүлөт, калыптанат.

Адабияттар:

1. Б.А.Абдухамидова, К.Ибраимова, С.К.Рысбаев .2-класста Адабий окуу предметин окутууга карата мугалимдер үчүн методикалык колдонмо.-Бишкек, 2013
2. Б.А.Абдухамидова, К.Ибраимова, С.К.Рысбаев 3-класста Адабий окуу предметин окутууга карата мугалимдер үчүн методикалык колдонмо.-Бишкек, 2013
3. Б.А.Абдухамидова, К.Ибраимова, С.К.Рысбаев 4-класста Адабий окуу предметин окутууга карата мугалимдер үчүн методикалык колдонмо.-Бишкек, 2013
4. Башталгыч класстардагы кыргыз тили жана окуу предмети боюнча предметтик стандарт. -Бишкек, 2019. https://kao.kg/wp-content/uploads/2020/03/Кыргыз-тил-жана-окуу_1-4_кырг.pdf
5. Башталгыч класстардын программасы.-Бишкек, 2018<https://kao.kg/wp-content/uploads/2020/09/Начальный-класс-2018.pdf>
6. Рысбаев С. Баланын китеп окуусун уюштуруунун технологиялары.-Бишкек, 2022
7. Рысбаев С.Кыргыз тили, адабияты мугалимине 100 кенеш.-Бишкек, 2022
8. Турусбеков С.,Бердибаев Э., Рысбекова Б., Сартбаев К. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы.- Фрунзе, 1965